

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 44-45/2017.-2018.

UDK: 7.033.41(497.5)
904:726.591(497.581Bribir)
Izvorni znanstveni rad

Ante MILOŠEVIĆ

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
S. Gunjače 3
HR – 21000 Split
milosevic.tonci@gmail.com

Nova inačica zabata oltarne ograde u hrvatskoj predromanici

New type on pre-Romanesque chancel screen gables in Croatia

Na Bribiru, u najdonjim slojevima rotunde, iskopana je greda od vapnenca s natpisom u donjoj zoni i nizom kuka u gornjoj. Nesumnjivo je da pripada ranosrednjovjekovnom razdoblju i vjerojatno je da svjedoči tadašnje preuređenje rotunde. Zanimljivost na toj gredi su izrazito koso otklesani njeni uži krajevi koji uz to, na nasuprotnim stranama, imaju rebra za konstruktivni spoj s drugim elementima. Među skulpturama u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji takvi detalji su i prije uočeni, no protumačeni su kao trokutasti nadvoji nad vratima ili kao vodoravni arhitravi u gornjoj zoni oltarnih ograda. Stariji i istovremeni likovni predlošci i nekoliko skulptura s istim svojstvima iz Trentina i i Bavarske ukazuju na mogućnost da je novi nalaz s Bribira (kao i desetak drugih slično koncipiranih iz Dalmacije), uistinu specifično izveden trokutasti zabat visoke oltarne ograde, sastavljen od dviju kosih kamenih greda. Također se upozorava na brojnost takvih nalaza u Dalmaciji u odnosu na druga europska područja, a primjerci zabata oltarne ograde iz Ciste, koji je vjerojatno najstariji primjerak uopće, ponovo aktualiziraju Dalmaciju kao moguću izvorišnu regiju toga elementa u interijeru ranosrednjovjekovnih europskih crkava.

Ključne riječi: predromaničko doba, liutprandska renesansa, lukovi i zabati visokih oltarnih ograda, Dalmacija, Galovac, Bribir

sl. 1. Kamena greda *fieri rogavit* u trenutku nalaza u urušenoj rotundi na Bribiru (foto: A. Milošević).

Tijekom istraživanja u unutrašnjosti crkve sv. Joakima i Ane na Bribiru, 2015. godine, u najdubljim slojevima u unutrašnjosti rotunde, među kamenim pločama s urušenog krova (sl. 1), iskopana je greda od vapnenca s natpisom u donjoj zoni i nizom kuka u gornjoj¹. Nesumnjivo je da pripada ranosrednjovjekovnom razdoblju i sasvim je izvjesno da svjedoči tadašnje preuređenje kasnoantičke osmeroapsidne građevine.

Greda je sačuvana u cijelosti (sl. 2), no natpis koji se na njoj nalazi nije potpun jer u tekstu nedostaje prvo slovo u prvoj riječi i zadnje u drugoj². Takva njegova izvedba pomalo je neobična jer je očito da to nije zbog nedostatka prostora, pogotovo ne na početku grede gdje ima mjesta još za jedno ili dva slova. Natpis je, dakle, ispisan rahlo, s lijepom kapitalom i dio je sadržaja koji se protezao i po drugim elementima gornje zone oltarne ograde. Iz dijela koji je sačuvan jasno je da je riječ o formuli *fieri rogavit* koja je česta u ranosrednjovjekovnoj

epigrafici³. Na spomenicima iz Hrvatske koriste je velikodostojnici nižega ranga i pripadnici klera naglašavajući njenom upotrebom svoju poniznost u činu darovanja pri realizaciji nekoga djela. Tako fragmentarni natpis s nadvratnika iz Uzdolja bilježi nekog donatora i njegovu suprugu koji su sudjelovali u gradnji ili opremanju tamošnje crkve⁴. Tom se formulom služi i prezbiter Gumpertus na jednom od nadvratnika u sakralnom kompleksu crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira⁵ te opat Teudebert na natpisu iz Nina na kojemu se spominje i knez Branimir⁶. Također i opat čije je ostatke imena F. Bulić protumačio kao *Stepcus* (= hrv. Stjepko) koji je samostanu na Kapitulu kod Knina darovao zdenac ili krunu bunara⁷. Rotundu sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja, s naglašenom i opetovanom poniznošću obdario je nepoznati nam *nedostojni svećenik*, što je zabilježeno na arhitravu oltarne ograde iz te crkve⁸. Ovdje je još zanimljivo da je u riječi *indignus* na fragmentu brnaškoga natpisa, umjesto slova G upotrijebljeno C, jednako kao i u bribirskom slučaju. Otvorena je također i mogućnost da se ista zamjena slova dogodila i na jednoj slično koncipiranoj gredi oltarne ograde iz crkve sv. Martina u Lepurima, vjerojatno iz Branimirova doba, koja u gornjoj zoni ima elegantne jednopruke kuke s vrlo sličnim volutama i u donjoj djelomično oštećeni natpis koji završava s ...CAVIT (sl. 3). N. Jakšić tu riječ restituirao kao *edificavit*, no prema analogijama s bribirskom gredom, tu je moglo stajati i *fieri rogavit*⁹. Vrlo

¹ V. GHICA - A. MILOŠEVIĆ - N. URODA - D. DŽINO, Arheološki projekt *Varvaria / Breberium / Bribir* u 2015. godini. *Varvaria / Breberium / Bribir* Archaeological Project. The 2015 excavation season, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 42, Split, 2016, str. 19. Isti tekst u: *Hortus artium medievalium* 23/2, Zagreb - Motovun, 2017, str. 779, sl. 11.

² Greda je dugačka 86 cm, visoka 20 cm i široka 6,5 - 8 cm. Nalazi se u *Arheološkoj zbirci Bribir* na Bribirskoj glavici.

³ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. The Latin Epigraphic Monuments of Early Medieval Croatia*. Split, 1996, str. 310-315.

⁴ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 159-160.

⁵ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 46.

⁶ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 207-208.

⁷ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 109-110.

⁸ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 183.

⁹ N. JAKŠIĆ, Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 27, Split, 2000, str. 196. – N. JAKŠIĆ, Novi natpis s imenom kneza Branimira, u: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, (ur. M. Jurković, A. Milošević), Zagreb - Motovun - Split, 2012, str. 219, sl. 6. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*. Split, 2015, str. 345.

sl. 2. Greda *fieri rogavit* iz rotunde na Bribiru (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 3. Arhitrav iz Lepura (foto: A. Z. Alajbeg).

je vjerojatno da je ista formula upotrijebljena i na malom ulomku još jednoga bribirskog natpisa koji nedvojbeno čini cjelinu s drugim fragmentima na kojima je također zabilježeno ime kneza Branimira¹⁰.

No o novoj gredi s Bribira ovdje ne namjeravam raspravljati zbog sadržaja njenog natpisa, nego zbog vrlo zanimljivih i neobično oblikovanih završetaka na njenim užim krajevima. Oni su izrazito koso otklesani, a uz to imaju i rebra za konstruktivni spoj s drugim elementima oltarne ograde (sl. 4). Na lijevoj kosini dodatno je uklesana i rupa u koju je najvjerojatnije bio uglavljen željezni klin kao dodatno ojačanje nekog spoja.

Među skulpturama u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji takvi detalji su i prije uočeni. Primjerice, u ruševinama crkve sv. Bartolome-

ja u Galovcu kod Biograda (srednjovjekovno selo Tršci), iskopane su dvije grede kojima su uža krajevi također koso otklesani, pri čemu je zanimljivo da je na jednoj kosini rebro, a na drugoj utor koji vrlo skladno naliježu jedan u drugoga (sl. 5.1). Autor iskopavanja, J. Belošević, protumačio ih je kao slijepe zabate nad otvorima (sl. 5.2)¹¹, a povodeći se za činjenicom da su ukrasi u njihovim donjim zonama izvedeni različitim prepletom troprutih traka, pretpostavio je da je riječ o dvama takvim rješenjima. Moje je mišljenje da taj detalj nije presudan za takav zaključak te da debljina greda od desetak centimetara nije dovoljna za konstrukciju nadvoja takvoga oblika. Više primjera u anglo-saksonskoj arhitekturi (sl. 6) pokazuje da je u tom slučaju nužno ugraditi kamene blokove u cijeloj širini zida jer samo takve izvedbe mogu opravdati svoju konstrukcijsku svrhu¹². Također je poznato da tadašnja europ-

¹⁰ Mišljenja sam da bi taj dio natpisa trebalo restituirati kao (fieri)I ROG(avit). Veličina ulomka je 15 x 15 x 9 cm. Nalazi se u *Arheološkoj zbirci Bribir* na Bribirskoj glavici. Za fragment istoga natpisa na kojemu je Branimirovo ime vidi u: V. GHICA - A. MILOŠEVIĆ - N. URODA - D. DŽINO, *Arheološki projekt Varvaria / Breberium / Bribir* u 2015. godini, 2016, str. 21-22, sl. 14. Isti tekst u: *Hortus artium medievalium* 23/2, Zagreb - Motovun, 2017, str. 783-784, sl. 14.

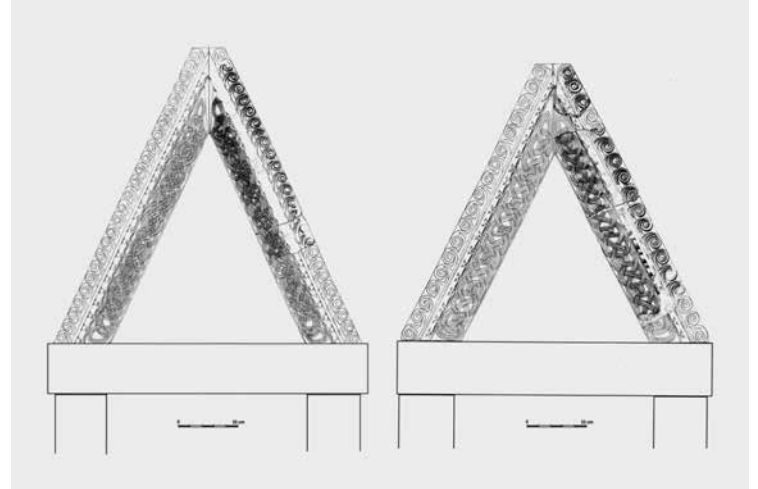
¹¹ J. BELOŠEVIĆ, *Ishodi pete, završne kampanje istraživanja lokaliteta Crkvina u selu Galovcu kod Zadra, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 31 (18), Zadar, 1993, str. 128, sl. 6-7, T. 10/1-2.

¹² H. M. TAYLOR, *Anglo-Saxon Architecture*. Vol. III, Cambridge, 1978, str. 799-868, sl. 659, 690.

sl. 4. Konstruktivni elementi na gredi iz rotunde na Bribiru (foto: A. Milošević).

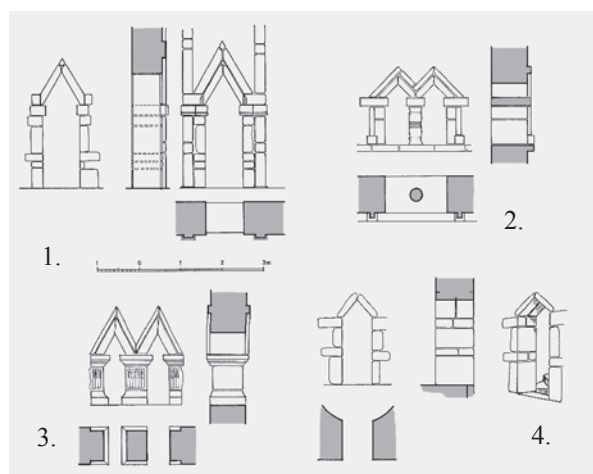
ska arhitektura poznaje sličnu arhitektonsku dekorativnu raščlambu zidova za što su dobri primjeri artikulacije zidnih ploha na ulaznom holu polusrušene karolinške opatije u Lorschu, na fasadi crkve sv. Spasa u Spoletu ili, pak, na vanjskim zidovima kasnoantičkoga baptisterija u Poitiersu (sl. 7). No to su građevine s jasnim ugledanjima na klasične antičke tradicije, a ukoliko se na taj način pokušavaju objasniti grede s kukama i troprutim pletenicama, to bi u ukupnoj arhitekturi europskoga ranog srednjeg vijeka bio jedinstven primjer. Stoga mislim da

sl. 5. Grede iz Galovca i prijedlog njihove funkcionalne rekonstrukcije (prema: J. Beloševiću).

rješenje s trokutastim nadvojem ili dekorativnim slijepim zabatima na crkvi u Galovcu nije prihvatljiva rekonstrukcija i da rješenje treba tražiti u drugim mogućnostima. Pri tome nije bez značaja niti podatak da se grede iz Galovca u vrhu spajaju sistemom rebra i utora, što upućuje na pretpostavku da su međusobno bili spojeni u slobodnostojećoj konstrukciji (sl. 8).

Sa spoznajom o novopronađenoj bribirskoj gredi i pokušajem objašnjenja galovačkog nalaza pregledao sam depo *Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, gdje sam uočio još nekoliko sličnih izvedbi koje su u muzejskim inventarima pripisani vodoravnim arhitravima oltarnih ograda. Odreda je riječ o zanimljivim primjercima koji doprinose konačnom rješenju, pa ću ih ukratko navesti. U ovom trenutku pokušat ću objasniti samo njihovu funkciju, a ostavljam po strani vrlo zanimljiva pitanja koja mogu proizići iz rasprave o njihovoj kronološkoj ili radioničkoj pripadnosti, što je dobra tema za neku drugu priliku.

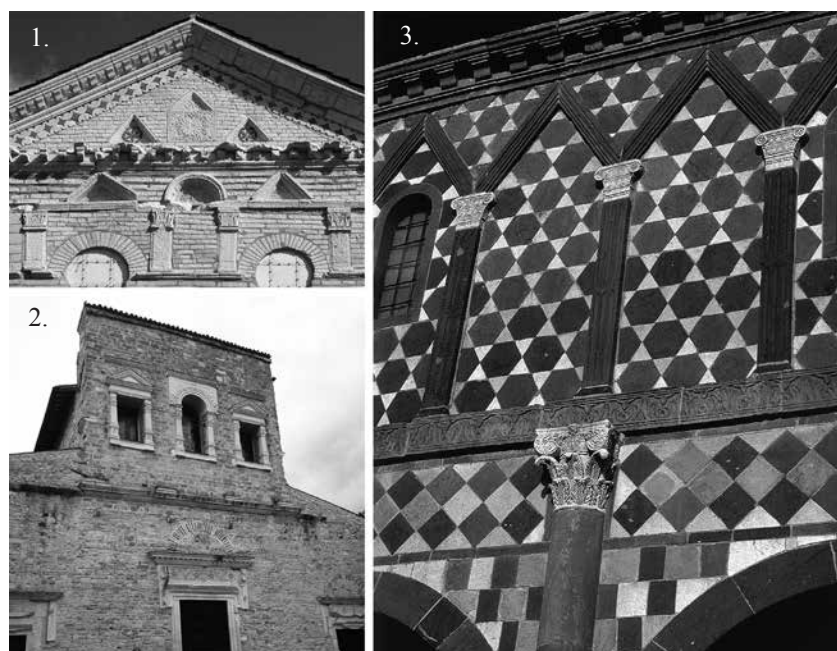
sl. 6. Kosi nadvoji nad vratima i prozorima u anglo-saksonskoj arhitekturi: 1. Barton on Humber; 2. Barton; 3. Deerhurst; 4. Hough on the Hill (prema: H. M. Tayloru).

Tako se među lapidama iz ranosrednjovjekovne crkve na Begovači u Biljanima Donjima (sl. 9) izdvaja mali fragment grede koja ima koso zasječen uži kraj i na njemu rebro za spoj s drugim elementom¹³, a sličan ulomak grede s utomom pronađen je i tijekom iskopavanja bazilike u Žažviću nedaleko od Bribira (sl. 10)¹⁴. Istraživanja iz 1896. godine pokazala su da je tu riječ o starokršćanskoj crkvi koja je u ranom srednjem vijeku znatno dograđena, kada je dobila pročelni aksijalni zvonik, elipsoidnu kupolu na četiri stupa i novi liturgijski namještaj¹⁵. Do danas nisu sačuvani svi spomenici koji su tada iskopani, a među njima i jedan na kojemu

¹³ Zbirka kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, inv. br. 2504. Veličina ulomka je 18,5 x 11,5 x 5 - 8,5 cm. Usp. i V. DELONGA, Kameni spomenici s „Begovače” u Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 20, Split, 1990, str. 89, T. VI/3. Navodi se da je riječ o ulomku grede oltarne ograde.

¹⁴ Zbirka kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, inv. br. 2362. Veličina ulomka je 20 x 32 x 13 cm. Usp.: L. MARUN, Starohrvatska bazilika u Žažviću u bribirskoj županiji, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 2, sv. 2, Knin, 1896, str. 116-123. – T. BURIC, Kameni namještaj bazilike u Žažviću, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 15, Split, 1985, str. 174, T. II/18. Navodi se da je riječ o fragmentu arhitrava.

¹⁵ A. MILOŠEVIĆ, *Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj / Campanili preromanici della Dalmazia e della Croazia altomedievale*. Dubrovnik - Split, 2011, str. 55-57.

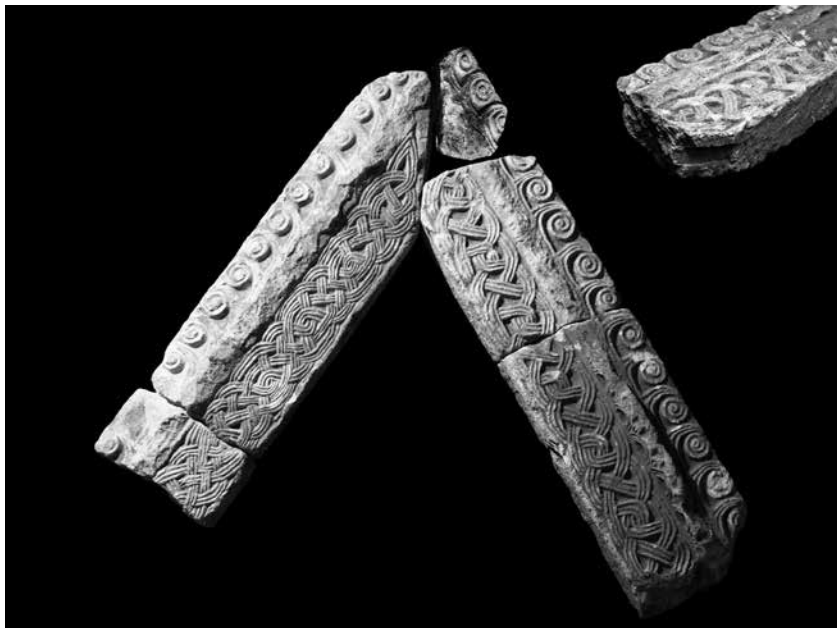
sl. 7. Dekorativni slijepi zabati na ranosrednjovjekovnoj arhitekturi: 1. Baptisterij sv. Ivana u Poitiersu; 2. Crkva sv. Spasa u Spoletu; 3. Torhalle samostana u Lorschu.

su vidljive iste konstrukcijske karakteristike¹⁶. U ruševinama crkve sv. Martina u Lepurima pronađeni su ulomci triju slično oblikovanih greda (sl. 11, 12), a jedna među njima je gotovo cjelovito sačuvana (sl. 13). Vrlo je slična gredi s Bribira, nema natpisa, a umjesto rebra na užim krajevima ima utore. Na tim dijelovima obiju greda iz Lepura sačuvane su i rupe za željezne klinove koji su dodatno učvršćivali cijelu konstrukciju¹⁷. Iz šesterolisne građevine u Pridrazi, u zadarskom zaleđu, potječu tri fragmenta s koso zasječenim užim krajevima. Na dvama je utor, a na jednom rebro (sl. 14.1-3)¹⁸. Premda je uočio da su im krajevi neobično

¹⁶ L. MARUN, Starohrvatska bazilika u Žažviću, str. 120 sa sl.

¹⁷ Nalaze se u Zbirci srednjovjekovnih kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Veći fragment grede na sl. 12 ima inv. br.: 4784 i veličinu 63 x 19 x 9 cm. Ulomak s natpisom na sl. 10 ima inv. broj: 3677. Veličina mu je 17 x 19 x 9,2 cm. Gotovo cjelovito sačuvana greda na sl. 13, spojena od tri ulomka, ima inv. broj: 2717. Veličina joj je 78 x 17 - 18 x 9,2 cm.

¹⁸ Sva tri su u Zbirci kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, (ulomak s natpisom ...MUS ima inv. br. 2149 i veličinu 22 x 19 x 9 cm, a ulomak s natpisom ...ES SO... ima inv. br. 2189 i veličinu 35,5 x 17,5 x 10 cm). Usp. i V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 242-243. Ulomak s pletenicom u donjoj zoni ima inv. br. 2159.

sl. 8. Prijedlog rekonstrukcije zabata s kosim gredama iz Galovca.

sl. 10. Ulomak kose grede zabata iz Žažvića (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 9. Ulomak kose grede zabata iz Begovače u Biljanima Donjim (foto: A. Milošević).

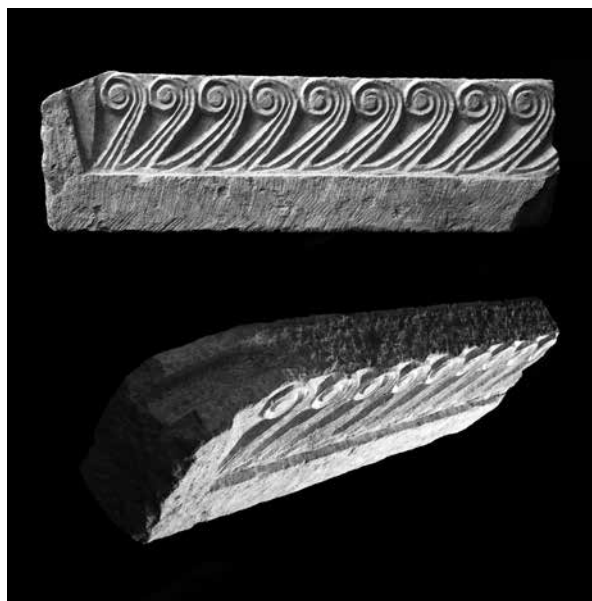
sl. 11. Ulomak kose grede zabata iz Lepura (foto: A. Z. Alajbeg).

koso odrezani, S. Gunjača, koji ih je prvi objavio, protumačio ih je kao fragmente arhitrava. Za onaj s natpisom ...MUS – koji na koso zasječenom kraju ima rebro i s obiju strana rupu za nalijevanje olova – pretpostavio je da je završni dio arhitrava koji je rebrom nalijegao u utor na zabatu¹⁹, a veći fragment s ostacima natpisa ...ES SO..., kojega je posebno raspravljao, shvatio je da je neobičan, pa ga je naslovio: „Ulomak grede posebne vrste”. O tome ulomku Gunjača piše:

„Ovaj ulomak vrijedan je posebnog osvrtu iz više razloga... Vrlo je interesantna ploha

njegova završetka. Ta strana ima originalnu kosu plohu posred koje teče utor. Površina je brižno ravnana, a utor teče gotovo po njenoj sredini i otvoren je s jednog kraja plohe na drugi, tako da je dug 25 cm. Pri dnu je širi (5 cm), a pri vrhu uži (3 cm). Upadna je različita plićina utora, koja je u zavisnosti o širini te je dublji gdje je širi i obratno: plići gdje je uži. Tako mu dubina pri dnu iznosi 13, a pri vrhu 5 mm. Činjenica je da je taj završetak ispao iz prve ruke, što dokazuje prilagođavanje završne kuke na licu na toj kosini, a osim toga se i rubna letvica

¹⁹ S. GUNJAČA, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 8-9, Split, 1963, str. 43-44, T. 5/9.

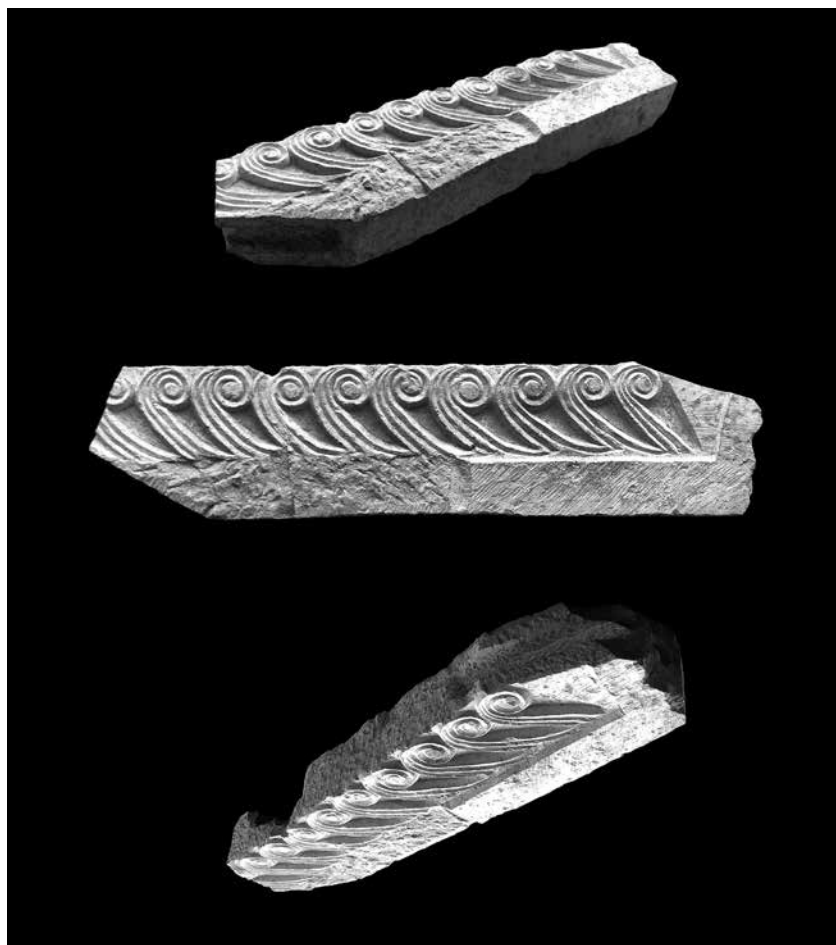

sl. 12. Veći dio kose grede zabata iz Lepura
(foto: A. Z. Alajbeg).

na licu prilagođuje spomenutoj kosini. Letvica ne zadržava istu razinu s donjim poljem, nego je od njega plića i podređuje se površini kuka. Budući da je spomenuta kosina upadno polegnuta, ne može se pretpostavljati da se ovdje radi o plohi koja se dodirivala tegurija. Naime, dodirne plohe tegurija i greda pravile su se ili vertikalno ili se od toga vrlo malo odstupalo, a nigdje nema slučaja da su teguriji ili grede imali tako upadnu kosinu. Stoga se ovdje radi o nečemu drugom, što u praksi ne susrećemo.

Položaj kose plohe okrenut je tako da se vidi kako je greda s tim krajem na nečemu sjedila. To i potvrđuje i postojeći utor. Kosina traži odgovarajuću kosinu, a utor svoje rebro na drugom komadu. Sudeći po tomu kao i po razlici u širini i dubini utora i po rubnoj letvici, koja se pridržava profila gornjeg polja, ne možemo ništa drugo zaključiti nego da se radilo o gredi, koja je bila sastavljena od dva komada. To se izvelo na taj način da su njihovi sastavci bili koso odrezani (kao pri kalemljenju), a da se bolje drže načinjena im je kosina i osiguralo se to rebrom i utorom koji su pri dnu širi, a pri vrhu užji, da nastavak bolje naliježe, da sjedi i tako uz put ne remeti liniju grede.

Koliko je meni poznato, nismo dosada sreli u starohrvatskim crkvama drukčije nastavljanje greda na pregradi na način da im sastavci nisu sjedili na čvrstom potpornju kao što je kapitel koji je nosila kolona. To bi bio prvi slučaj da

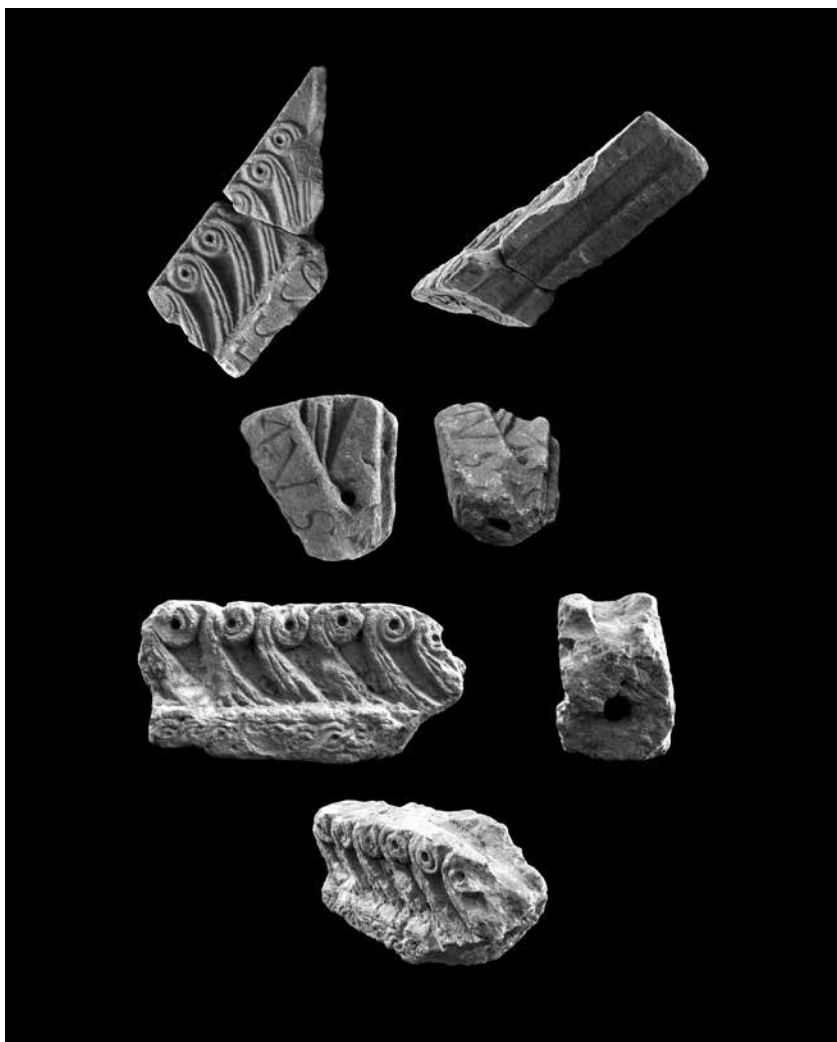
sl. 13. Desna kosa greda zabata iz Lepura
(foto: A. Z. Alajbeg).

smo se susreli s drugim načinom nastavljanja grede bez posrednog objekta, tj. izravnim produženjem s drugim komadom spojenim sistemom koji slični kalemljenju.²⁰ S. Gunjača je, dakle, lucidno, kao i u nizu drugih slučajeva, shvatio da je fragment s Mijovilovca iz Pridrage po mnogočemu neobičan, no tadašnje spoznaje o mogućoj izvornoj funkciji toga ulomka ipak mu nisu bile dovoljne da donese ispravan zaključak.

Jedna gotovo cjelovita greda pronađena je i na položaju Viola, u Vrpolju kod Knina (sl. 15). Na donjem užem kraju ima rebro i rupu za željezni klin, a na gornjem djelomično sačuvan utor²¹. Ovoj grupi spomenika može se priključiti i jedan ulomak iz Pađena kod Knina (sl. 16)

²⁰ S. GUNJAČA, *Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada*, str. 45-46. Usp. i V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 242-244.

²¹ *Zbirka kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, inv. br. 2121. Veličina ulomka je 51 x 19 x 9 cm.

sl. 14. Ulomci kosih greda zabata iz Pridrage
(foto: A. Z. Alajbeg, A. Milošević).

kojemu je uži kraj preklesan, pa nema ni utora ni rebra²². No pouzdano se može pretpostaviti da mu je taj završetak izvorno koso zasječen jer su takvom obliku prilagođeni ukrasi i sačuvani dio natpisa, posebno prva dva slova koja su izvedbom prilagođena upravo tako zadanoj plohi. Ta su slova također i zarotirana tako da logično „dočekaju“ slova iz natpisa s prethodne kose grede zabata.

Prema dosadašnjim spoznajama, iz rano-srednjovjekovne Hrvatske poznato je, dakle, najmanje dvanaest greda koje imaju ovakve konstrukcijske karakteristike, a sasvim su realna očekivanja da će se taj broj povećati ili bu-

²² Zbirka kamenih spomenika u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, inv. br. 2319. Veličina ulomka je 44,5 x 20 x 14,5 cm. Usp. i V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici*, str. 220.

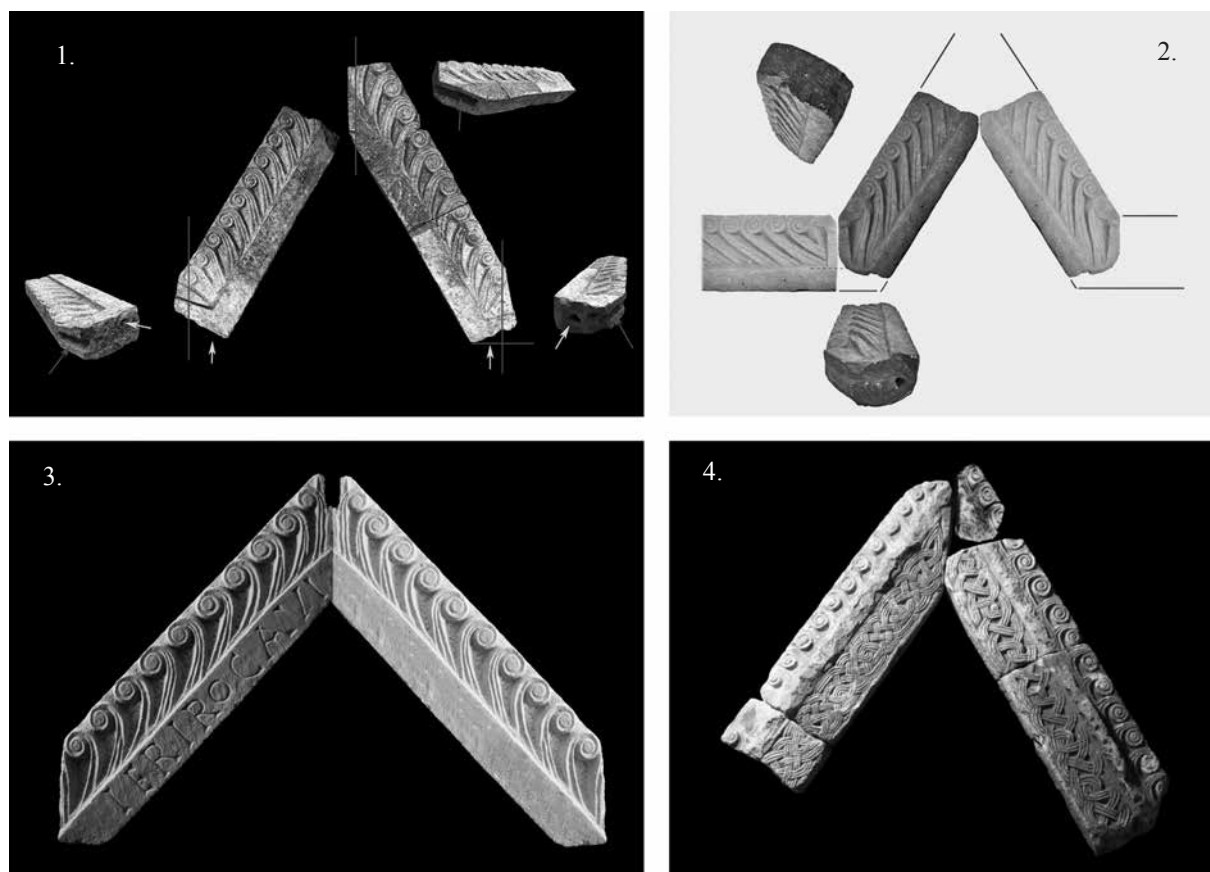

sl. 15. Lijeva kosa greda zabata iz Vrpolju kod Knina (foto: A. Z. Alajbeg).

dućim istraživanjima, ili detaljnijim pregledom brojnih muzejskih depoa duž istočnojadranske obale, a posebno onih u srednjoj Dalmaciji. Naime, premda imam prilično dobar uvid u nalaze rano-srednjovjekovnih reljefa na cijeloj istočnojadranskoj obali, nisu mi poznati nalazi s ovakvim osobinama u južnoj Dalmaciji ili, pak, u Istri i na sjevernojadranskom primorju. Od dvanaest navedenih primjera, pet greda je cjelovitije sačuvano i u znatnoj mjeri doprinose razumijevanju njihove izvorne funkcije (sl. 17).

Među nalazima izvan Hrvatske, a prema literaturi, poznata su mi tek tri slična primjera. Jedan je iz druge polovine 8. stoljeća (sl. 18), a nekada je stajao u benediktinskoj (danas augustinskoj) samostanskoj crkvi na otočiću Herreninsel na jezeru Chiemsee u jugoistočnoj Bavarskoj²³. Prema legendi, taj je samo-

²³ H. DANNHEIMER, *Torhalle auf Frauenchiemsee*. München, 1993, str. 107-108. – B. JOHANNSON MEERY, *Karolingerzeitliche Flechtwerksteine aus dem Herzogtum Baiern und aus Bayerisch-Schwaben*. München, 1993, str. 43.

sl. 17. Prijedlozi rekonstrukcije zabata s kosim gredama: 1. Lepuri; 2. Vrpolje kod Knina; 3. Bribir; 4. Galovac.

stan osnovao bavarski vojvoda Tassilo III. (oko 741. – oko 796., bavarski vojvoda od 748. do 788.) u drugoj polovini 8. stoljeća, no istraživanja su pokazala da je to najstariji samostan u Bavarskoj i da mu je osnivač sv. Eustazije (kasniji opat samostana Luxeuil u Burgundiji, između 620. i 629.) u prvim desetljećima 7. stoljeća. Druga dva primjera potječu iz Trenta (prov. Trentino) u sjevernoj Italiji. Pronađeni su u dvjema tamošnjim crkvama (sl. 19.1)²⁴. Manji fragment je iz crkve S. Maria Maggiore, a veći iz katedrale posvećene sv. Vigiliju, starokršćanskom mučeniku iz druge polovine 4. stoljeća. Ulomci su stilski vrlo srodni, s perforiranim kukama u gornjoj zoni. S ugledanjem na rješenja bavarskih stručnjaka i njihov prijedlog da se tamošnji ulomak rekonstruira kao fragment grede trokutastog zabata, isto su napravili i talijanski arheolozi, pa su na jednak način funkcionalno rekonstruirali i nalaze iz Trenta (sl. 19.2). Bjelodano je, dakle, da i ukra-

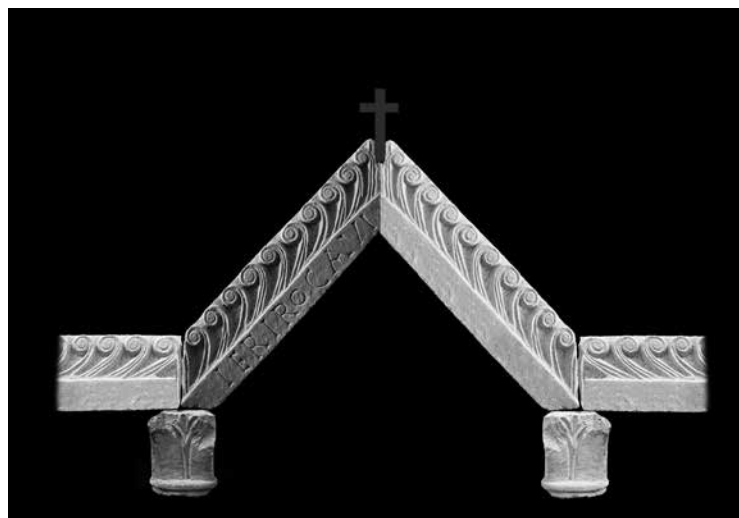
sl. 16. Ulomak desne kose grede zabata iz Padena kod Knina (foto: A. Milošević).

šene grede zakošenih iz naših krajeva funkcionalno treba jednako interpretirati, tj. da su one dijelovi nove inačice zabata oltarnih ograda sastavljene od dviju nasuprotnih kosih greda.

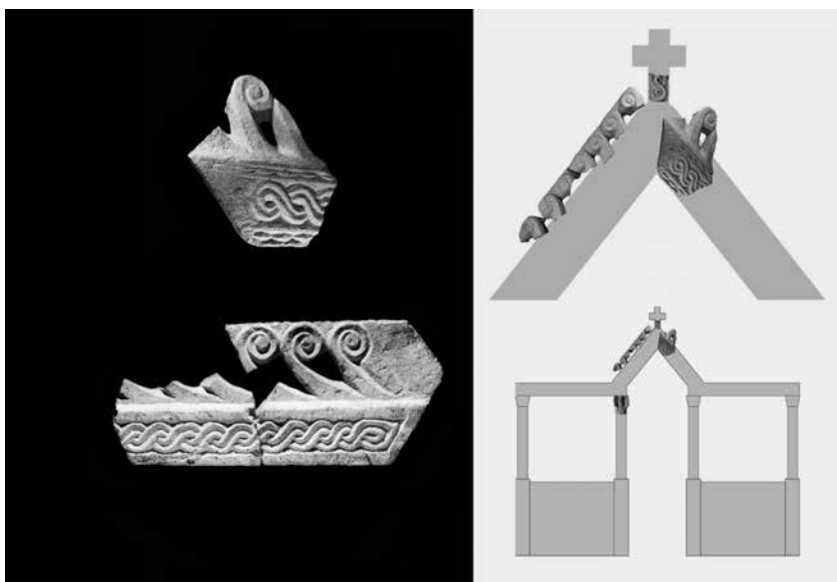
²⁴ M. BEGHELLI, *Scultura altomedievale dagli scavi di Santa Maria Maggiore a Trento*. Bologna, 2013, str. 60-68, sl. III/2-3.

sl. 18. Ulomci kosih greda zabata iz samostanske crkve na jezeru Chiemsee u Bavarskoj (prema: B. Johannson Meery).

sl. 20. Prijedlog rekonstrukcije zabata s kosim gredama iz Bribira.

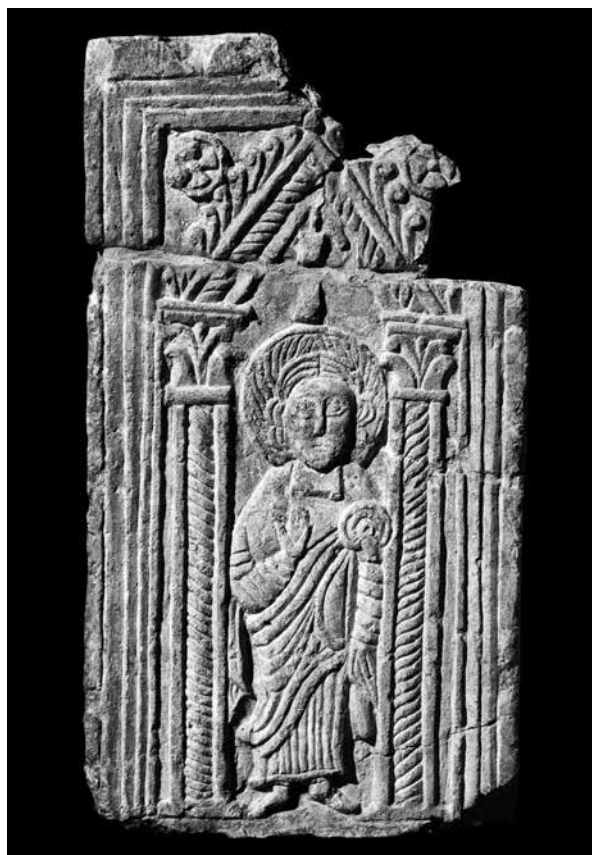
sl. 19. Ulomci kosih greda zabata iz Trenta u Italiji (prema: M. Beghelli).

Njegov izgled pokušao sam predočiti virtualnom rekonstrukcijom bribirskog slučaja (sl. 20), uz konstataciju da oprezno izrečene pretpostavke bavarskih i talijanskih stručnjaka sada možemo uzeti s priličnom sigurnošću jer je u Hrvatskoj nekoliko greda uglavnom cjelovito sačuvano. Još je zanimljivo i da ovakvi oblici zabata uglavnom dolaze s lokaliteta na kojima nisu pronađeni klasični oblici lučnih nadvoja ili trokutastih zabata s lukom u podanku, a ako ih ponegdje i ima, komparativne stilske analize pokazuju da se kronološki razlikuju.

Rekonstrukcija kakvu ovdje nudim može se poduprijeti i onovremenim likovnim predodžbama od kojih je posebno sugestivna scena na jednom pluteju iz crkve sv. Petra u Metz, iz druge polovine 8. stoljeća (sl. 21)²⁵. Na tome spomeniku prikazan je Krist između dvaju stupova s kapitelima na kojima stoji trokutasti zabat sastavljen od dviju kosih greda koje su u gornjoj zoni ukrašene nasuprotnim kukama. Takvo likovno rješenje izravan je pandan brojnijim reljefima na kojima su umjesto zabata izvedeni lučni nadvoji (sl. 22). I ti primjerci u gornjoj zoni imaju nasuprotne kuke, a između stupova s kapitelima, pod lukom je gotovo u pravilu, kao Kristov znamen, izveden veliki križ ispunjen troprutom pletenicom. Minijature s prikazom bizantske carice Teodore II. i pape Avilija Aleksandrijskoga iz Menologija Bazilija II. pokazuju istovremenu i naizmjeničnu upotrebu lučnih nadvoja i zabata sastavljenih od dviju kosih greda (sl. 25)²⁶. Može se pretpostaviti da te sitnoslikarske izvedbe pokazuju realne izvedbe oltarnih ograda u ranosrednjovjekovnim crkvama iako se uglavnom misli da

²⁵ G. COLLOT, *La sculpture du Haut Moyen Age*. Metz, 1980, kat. br. 67. – M. WILL, Die ehemalige Abteikirche St. Peter zu Metz und ihre frühmittelalterlichen Schrankenelemente. U: *Bonner Beiträge zur vor und frühgeschichtlichen Archäologie* 3, Bonn, 2005, str. 86-96, 136, kat. br. 32, T. 14.

²⁶ *Il menologio di Basileo II (cod. vaticano greco 1613)*. Vol. 2. Tavole, Torino, 1907, 392 (Teodora II.), 397 (papa Avilije Aleksandrijski).

sl. 21. Plutej s prikazom zabata s kosim gredama iz crkve sv. Petra u Metzu.

su im uzori u rukopisima iz predikonoklastičkog doba²⁷.

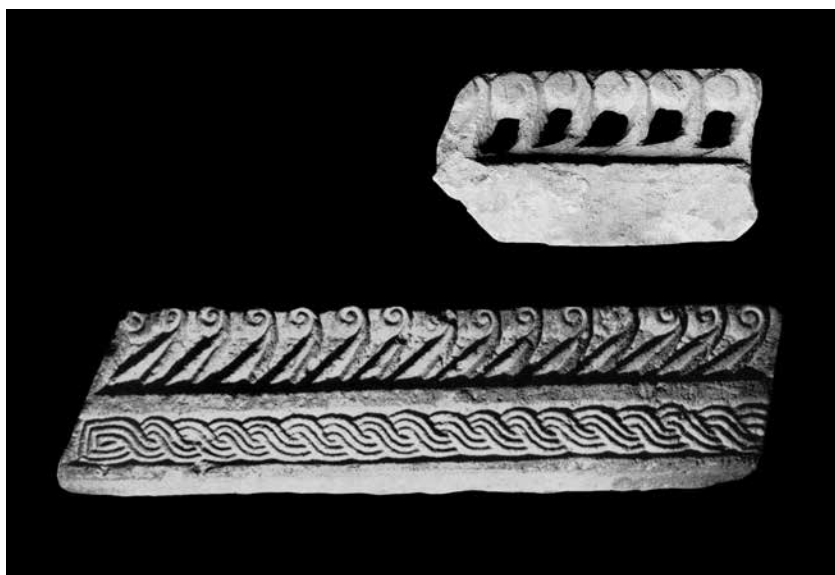
Virtualnoj rekonstrukciji bribirskoga zabata s dvjema kosim gredama dodao sam i jedan kapitel koji je također pronađen na Bribiru, u kampanji 2015. godine (sl. 20). Pretpostavljam da i on pripada oltarnoj ogradi ranoga srednjeg vijeka, no to je pitanje koje još treba istraživati.

Samo dva primjera ovakvih zabata na Apeninskome poluotoku daleko su ispod očekivanog jer je dobro poznato da taj dio Europe, po količini sačuvanih predromaničkih reljefa, znatno nadmašuje sve druge njene regije, pa tako i dalmatinsku. Međutim, dosadašnje rasprave koje analiziraju porijeklo zabata na visokim oltarnim ogradama ranoga srednjeg vijeka, pokazuju upravo obrnutu sliku jer zabati različitog oblika u predromanici istočno-jadranske obale znatno nadmašuju broj do sada

²⁷ A. ZACHAROVA, Los ocho artistas del Menologio de Basilio II, u: *El "Menologio di Basileo II"*, (ur. F. d'Aiuto), Vatikan - Atena - Madrid, 2008, str. 134, 191, bilj. 21-22.

sl. 22. Lučni nadvoji s kukama na plutejima iz Splita i Novigrada Istarskoga (foto: A. Milošević i A. Z. Alajbeg).

sl. 23. Pretpostavljene kose grede zabata iz Costabissare (Vicenza) i Grada u Italiji (prema: *Corpus della scultura altomedievale*, vol. 14 i 10).

pronađenih primjeraka u Italiji, ali i u ostatku Europe²⁸. Čini se da je takva slika u suglasju i s našim zaključkom jer u ovome trenutku naših deset zabata sastavljenih od dviju kosih greda stoji nasuprot trima iz ostatka Europe. Podatak o brojnosti dosadašnjih nalaza u Italiji temeljim na uvidu u devetnaest knjiga tiskanih u seriji *Corpus della scultura altomedievale*, u kojima je, uz dosta mašte, moguće prepoznati još dva

²⁸ N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 183.

sl. 24. Prijedlog rekonstrukcije bribirskog zabata s kosim gredama s ugrađenim nosačima za svijećnjake.

primjerka (sl. 23.1-2). Jedan je iz Grada, a drugi iz Costabissare (Vicenza), no u kataloškim jedinicama koje ih prate, za pouzdan zaključak nedostaju podatci jer njihovi autori nisu donijeli nikakve informacije o konstruktivnim detaljima koji se na njima eventualno nalaze. Za gredu iz Grada se tek navodi da je *coronamento sinistro di timpano*, ma što god to značilo²⁹.

Lijeva kosa greda bribirskoga zabata donosi još jedan podatak koji pomaže vizualizaciji interijera ranosrednjovjekovnih crkava. Na njenoj gornjoj strani dvije su izvorne rupe (sl. 24.2), a realna je pretpostavka da su služile za ugradnju kuka ili metalnih šipki na koje su bili postavljeni svijećnjaci, voštane svijeće ili platneni zastori. Rupe su izbušene koso u odnosu na gredu, a njihov pravilan položaj postizao se tek u trenutku kada je greda funkcionalno postavljena. Rupe su s gornje strane dodatno proširene zbog ulijevanja olova kojim su bili

²⁹ *Corpus della scultura altomedievale*. Vol. 10, Le diocesi di Aquileia e Grado, (ur. A. Tagliaferri), Spoleto, 1981, str. 378-379, T. 211 (za gredu iz Grada). – *Corpus della scultura altomedievale*. Vol. 14, La diocesi di Vicenza, (ur. E. Napione), Spoleto, 2001, str. 142-143, T. 9 (za gredu iz općinske zbirke u Costabissari).

sl. 25. Svijećnjaci i zavjese na starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim liturgijskim instalacijama: 1. mozaik u crkvi S. Apollinare Nuovo u Ravenni; 2-5. minijature iz Menologija Bazilija II.; 6-7. Štutgartski psaltir; 8. srebrna patena u Dumbarton Oaks-u.

učvršćeni matalni nosači. Moguće izvorno rješenje nudim na sl. 24.1. Više je različitih izvora koji potvrđuju takvu mogućnost³⁰, a ilustrativne su i brojne likovne izvedbe kojima je takvu pretpostavku moguće zorno predočiti. Ovdje donosim tek nekoliko takvih primjera; mozaik iz ravenske crkve S. Apollinare Nuovo (sl. 25.1), nekoliko primjera iz Menologija Bazilija II. (sl. 25.2-5)³¹, iz Štutgartskog psaltira (sl. 25.6-7)³² te djelomično pozlaćenu reljefnu scenu na srebrnoj pateni iz Konstantinopola ili Sirije (*Dumbarton Oaks*, Washington DC, oko 565. – 578. godine, sl. 25.8)³³.

Opremanje interijera tadašnjih crkava svijećnjacima i tkaninama u našim je krajevima zabilježeno i u povijesnim izvorima. U tome smislu vrlo je prikladan sadržaj jednog dokumenta koji, za kasnoantičku i ranosrednjovjekovnu povijest Dalmacije, ima višestruku i prvorazrednu vrijednost (sl. 26.1)³⁴. Original koji se nalazio u Defersdorfu kod Nürnberga danas je izgubljen, a sadržaj mu je sačuvan u prijepisu iz 19. stoljeća. Riječ je o kodicilu, odnosno dodatku oporuke nepoznate osobe kojim se nalaže da se na sličan način kao na otoku Mljetu, po stotinu solida dade i crkvama u *Asiniju*, *Tiluriju* i ...*bieliu* (Biludio ili Bilubio koji se ubicira negdje između Trilja i Runovića, možda u Cisti gdje je otkopano naselje i sakralni kompleks dugog trajanja, od antike do srednjeg vijeka) koje su u zaleđu solinskoga grada, i to za svjetiljke tamošnjih svetih crkava, za otkup zarobljenika i za siromahe, zatim za kratke košulje, oltarske zavjese pa pultove i tako dalje³⁵.

³⁰ M. BEGHELLI - J. P. GIL, Corredo e arredo liturgico nelle chiese tra VIII e IX secolo. Suppelletti antiche e moderne locali e importate tra archeologia, fonti scritte e fonti iconografiche, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 60, Mainz, 2013, str. 697-762.

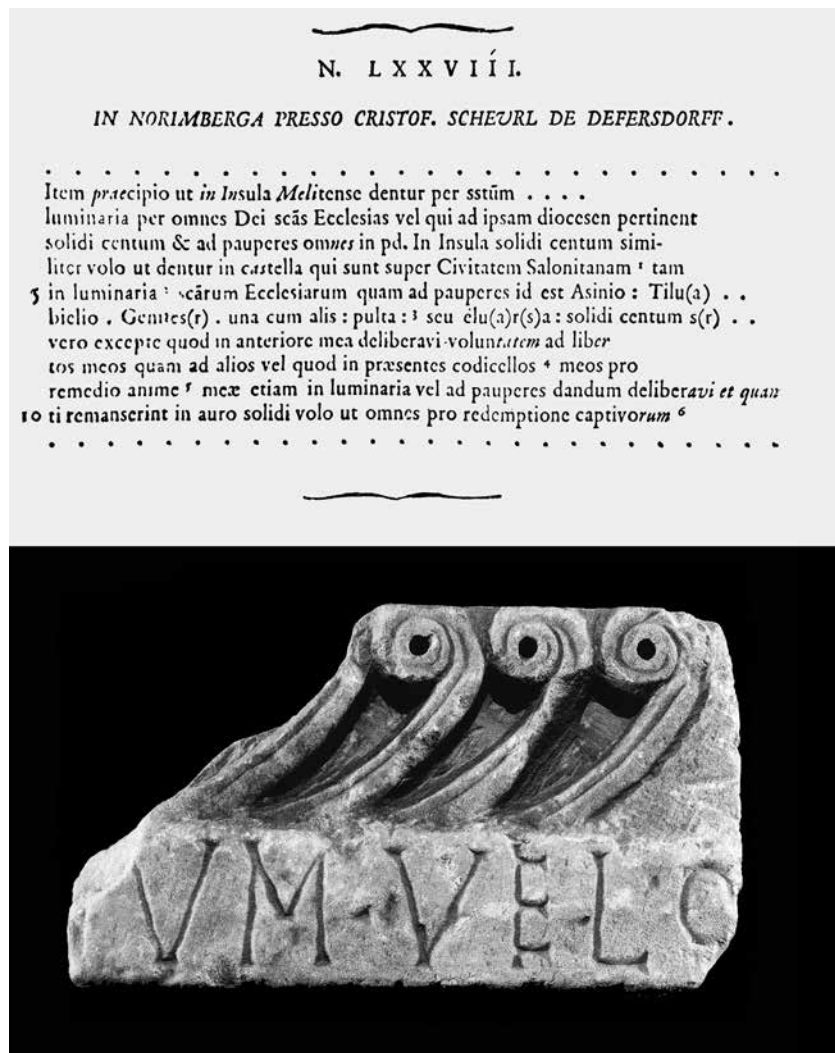
³¹ *Il menologio di Basileo II (cod. vaticano greco 1613)*. Vol. 2. Tavole, Torino, 1907, str. 342 (sv. Vicencije), 392 (Teodora II.), 397 (papa Avilije Aleksandrijski), 417 (papa Agaton).

³² M. BEGHELLI - J. P. GIL, Corredo e arredo liturgico nelle chiese tra VIII e IX secolo, str. 736-739.

³³ *Byzantium 330-1453*. (Ur. R. Cormack, M. Vassilaki), London, 2008, str. 383, sl. na str. 79.

³⁴ S. GUNJAČA, Tri preživjela predhrvatska toponima, u: *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. 2, Zagreb, 1973, str. 8-32 i tamo navedena starija literatura.

³⁵ A. MILOŠEVIĆ, *Arheologija Sinjskoga polja*. Split, 2017, str. 88, sl. 118.

sl. 26. Tzv. *Marinijev dokument* i ulomak natpisa iz Pridrage.

Drugi primjer je još izravniji jer kronološki potpuno korespondira s bribirskom gredom. Riječ je o ulomku natpisa, iz crkve sv. Martina u Pidrrazi u zadarskom zaleđu, na kojemu je ostalo sačuvano nekoliko slova iz kojih se jasno restituiraju dvije riječi: *cum velo* (sl. 26.2)³⁶. Natpis datira iz 9. stoljeća i pripada vremenu predromaničke obnove starokršćanske crkve, što je odranije postojala na tome mjestu.

U ranosrednjovjekovnim crkvama *velum* je mogao imati više funkcija. Mogao je stajati u oltarnom prostoru gdje je bio obješen uokolo stupovlja oltarnog ciborija. Bile su to pomične zavjese što su se u trenutku *Posvećenja* na-

³⁶ V. DELONGA, Crtice iz ranosrednjovjekovne epigrafike (*propitiatorium* i *velum* u predromaničkim natpisima), *Opuscula archaeologica* 23-24, Zagreb, 1999 - 2000, str. 327-330.

sl. 27. Lučni nadvoji i zabati s kosim gredama: 1. tzv. *Projecta cascet*, *British Museum* u Londonu; 2. oltarna ploča, *Museum of Art* u Clevelandu.

sl. 28. Draperije i svijećnjaci na reljefnim prizorima relikvijara iz Samagera.

vlačile da zaklone oltar, a bile su izrađene od purpurne tkanine ukrašene zlatnim i srebrnim vezom. *Velum* je mogao biti i ukrasni zastor, tj. *antependium* koji je zastirao oltarni grob. Već je protumačeno da je u ovim slučajevima, koji pokazuju funkciju *velum*-a u crkvi, sadržana reminiscencija na starozavjetni *Sveti šator*, tj. ovozemaljski *Božji stan* (lat. *tabernaculum*) koji je sav bio opasan zavjesama³⁷, na sličan način kako je to prikazano na donjem dijelu rane kršćanske srebrne, djelomično pozlaćene škrinjice iz Rima (tzv. *Projecta cascet*, između 330. i 380. godine, *British Museum*, London, sl. 27.1, usp. i sl. 24.8)³⁸ i na oltarnoj ploči iz

Ravenne ili Konstantinopola (*Museum of Art*, Cleveland, 6. stoljeće, sl. 27.2)³⁹. Upozoravam ovdje i na različite oblike lučnih i trokutastih nadvoja na stupovima.

U pridraškom slučaju, s obzirom na to da se *velum* spominje na arhitravnoj gredi, nema mjesta sumnji da se taj termin uistinu odnosi na detalj iz repertoara opreme crkvenog interijera povezanog upravo s tom liturgijskom instalacijom. Tu je *velum*, dakle, zavjesa, zastor ili draperija koja je u srednjem vijeku, jednako kao i u kasnoj antici, bila dio oltarne ograde postavljene pred crkvenim svetištem i oltarom. Te su tkanine zastirale prostor svetišta i uglavnom su bile ovješene među stupovima duž srednjeg di-

³⁷ V. DELONGA, *Crtice iz ranosrednjovjekovne epigrafike*, str. 330.

³⁸ *Byzantium 330-1453*. (Ur. R. Cormack, M. Vassilaki), London, 2008, str. 380-381, sl. na str. 71.

³⁹ N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 191-192, sl. 14.

sl. 29. Liturgijske draperije na minijaturama iz Štutgartskog psaltira.

jela oltarne ograde, a katkada i čitavom njenom visinom. Pritom je svetište ostajalo odijeljeno i zaklonjeno od pogleda vjernika, što je liturgijska tradicija još iz starokršćanskih vremena (usp. sl. 24.8, 26.1). Različite funkcije *velum*-a u tadašnjim crkvama također vrlo dobro ilustriraju dva prizora na poznatom bjelokosnom Relikvijaru sv. Hermagore (sl. 28), što je moguća slika iz polovine 5. stoljeća, dok nekoliko minijatura iz Štutgartskog psaltira (sl. 25.6-7, 29.1-2) ilustriraju takvu situaciju iz prve polovine 9. stoljeća. Vjerujem da, u funkcionalnom smislu, rupe za metalne kuke ili šipke na bibrirskoj gredi svjedoče upravo takvu situaciju.

Mislim da je pri kraju ove rasprave potrebno još jednom ukratko podsjetiti na rezultate koje su iznjedrile dosadašnje rasprave o porijeklu zabata na visokim oltarnim ogradama u hrvatskim ranosrednjovjekovnim crkvama, a koja se kroz hrvatsku literaturu protežu već gotovo jedno stoljeće. U tim nastojanjima najviše se diskutiralo o zabatima s donjim lučnim dijelom jer je već na početku uočeno da su takve forme

u Dalmaciji vrlo česte i brojnije su u odnosu na druga europska područja, posebno u odnosu na nalaze s Apeninskoga poluotoka⁴⁰. Pokrenuo ih je Josef Strzygowski svodeći ih pod zajednički zaključak prema kojemu takvi zabati, kao i većina elemenata „starohrvatske umjetnosti” korijene ima u pradomovini na sjeveru⁴¹. Potpuno suprotno, Ćiro Truhelka kategorički tvrdi da su upravo Hrvati tvorci takvoga zabata i da su ga razvili ugledajući se na plitki zabat s lukom koji danas stoji na peristilu, ispred vestibula Dioklecijanove palače (sl. 30)⁴². Ne citirajući Truhelku, tridesetak godina poslije takvo mišljenje iznose Ejnar Dyggve⁴³ i Julius Baum koji je, publicirajući ulomke ranosrednjovjekovnih pleternih skulptura iz Hirsaua u južnoj Njemačkoj, naglašavao njihovu sličnost s tada poznatim skulpturama iz istovremenih crkava u Hrvatskoj⁴⁴. Jedan od ulomaka iz Hirsaua, prema mišljenju Bauma, dio je zabata oltarne ograde, što je vrlo upitno⁴⁵. No, uprkos tome, Baum se upustio u analizu trokutastih zabata s lukom u podanku, pa je sva svoja razmišljanja dodatno usmjeravao prema istočnojadranskoj obali. Polazeći od činjenice da su takvi zabati u Dalmaciji vrlo brojni, a u Italiji ih je tek nekoliko, što je također davno prije utvrdio Truhelka⁴⁶, iznio je pretpostavku, da takav njihov tip

⁴⁰ Ć. TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija*. Zagreb, 1931, str. 198-201. – J. BAUM, Die Flechtwerkplatten von St. Aurelius in Hirsau, *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 17, Stuttgart, 1958, str. 241-252. – Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*. Split, 1987, str. 178-179. – N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*. Split, 2015, pogl.: Zabati oltarnih ograda - porijeklo oblika, str. 183.

⁴¹ J. STRZYGOWSKI, *O razvitku starohrvatske umjetnosti*. Zagreb, 1927, str. 54-55. Svojom teorijom o autohtonom i izvornom porijeklu „starohrvatske umjetnosti” oponira mišljenju većine tadašnjih europskih povjesničara umjetnosti koji su hrvatsku ranosrednjovjekovnu umjetnost doveli u potpunu ovisnost o zapadnim centrima (str. 68-71).

⁴² Ć. TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija*, str. 202-203.

⁴³ E. DYGGVE, *History of Salomitan Christianity*. Oslo, 1951, str. 137, bilj. 55.

⁴⁴ J. BAUM, Die Flechtwerkplatten von St. Aurelius in Hirsau, str. 241-252.

⁴⁵ J. BAUM, Die Flechtwerkplatten von St. Aurelius in Hirsau, str. 242-245, sl. 1. Oblik ploče i raspored motiva na njoj sugeriraju da je riječ o dijelu ambona.

⁴⁶ Ć. TRUHELKA, *Starokršćanska arheologija*, str. 201-202.

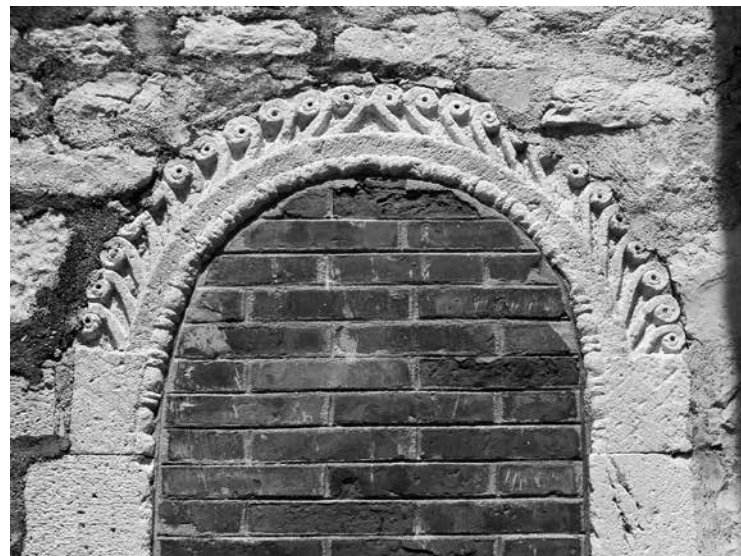
sl. 30. Peristil Dioklecijanove palače u Splitu.

ipak potječe iz hrvatskih krajeva te da je odatle prešao u Italiju i u alpski prostor gdje je uočen u relativno malom broju slučajeva⁴⁷. Takva Baumova studija o „starohrvatskim zabatima” potaknula je Ljubu Karamana na opširniju raspravu o tome pitanju⁴⁸. U svojim razmišljanjima Karaman je težište stavio na njihovu kronologiju, pa je, utvrdivši da su pojedini primjeri iz Italije stariji od dalmatinskih, pretpostavio da je taj utjecaj bio upravo obrnut. Takav zaključak uskladio je sa svojim uopćenim mišljenjem prema kojemu je porijeklo i razvoj predromaničke umjetnosti u Dalmaciji pod utjecajem i u potpunoj ovisnosti o takvim kretanjima na Apeninskome poluotoku⁴⁹. U raspravu o gene-

⁴⁷ J. BAUM, Die Flechtwerkplatten von St. Aurelius in Hirsau, str. 244-248.

⁴⁸ LJ. KARAMAN, O porijeklu pregradnih zabata starohrvatskih crkva, *Peristil* 3, Zagreb, 1960, str. 97-104.

⁴⁹ LJ. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Za-

sl. 31. Luk oltarne ograde iz crkve sv. Donata u Zadru (foto: A. Z. Alajbeg).

zi i funkciji zabata uključili su se potom Željko Rapanić⁵⁰ i Tomislav Marasović⁵¹, a nedavno i Nikola Jakšić sustavnom studijom o tome pitanju⁵². Nakon što je utvrdio da su lukovi na oltarnoj ogradi općenito stariji od zabatnih rješenja te da su najstariji primjerci lučnoga tipa kod nas nastali pod utjecajem liutprandske renesanse u zadnjoj četvrtini 8. stoljeća, za što je vrlo dobar primjer predromanički luk oltarne ograde, danas uzidan kao lučni nadvoj romaničkih vrata rotunde sv. Donata u Zadru (sl. 31), Jakšić je postupno razvijao zaključak prema kojemu je zabat na oltarnoj ogradi mlađa forma nastala kao izvedenica iz luka, a sa željom da se križ, koji je u pravilu stajao na njegovom tjemenu, uokviri u jedinstvenu formu. Iznosi na kraju i konstataciju prema kojoj se i luk, i zabat u stoljećima ranoga srednjeg vijeka rabe istovremeno i traju usporedno sve do kraja 9. stoljeća od kada zabat s lukom u podanku posve prevladava⁵³.

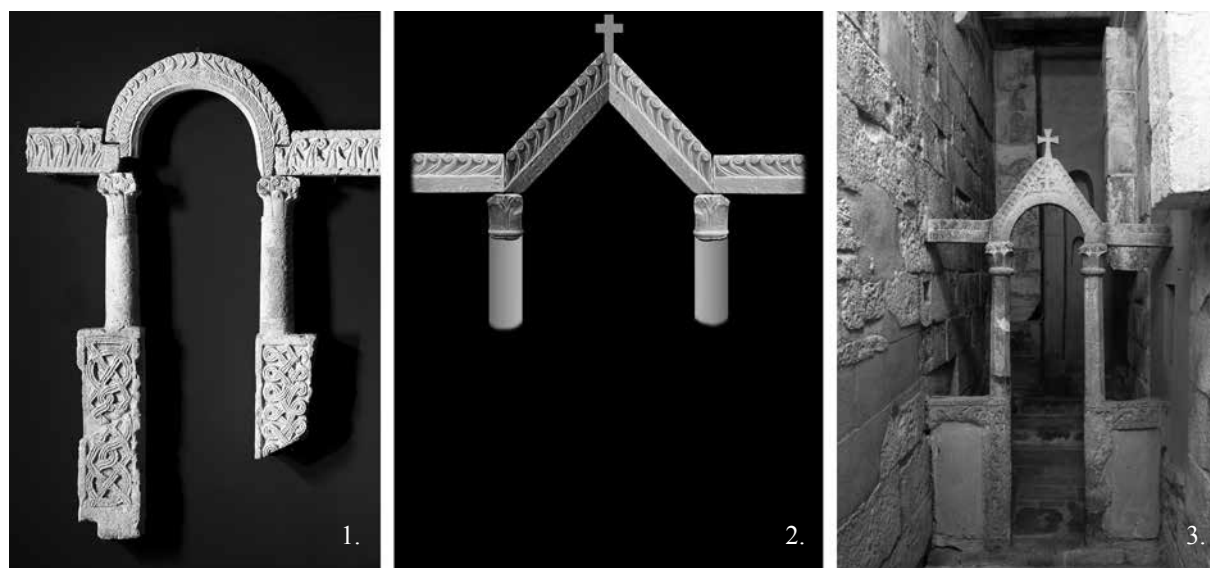
greb, 1930, str. 86, 111. – LJ. KARAMAN, Razgovori o nekim problemima historije, arheologije i historije umjetnosti, *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 6-7, Dubrovnik, 1957 - 1959, str. 41.

⁵⁰ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, str. 178-187.

⁵¹ T. MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*. Vol. 1, Split, 2008, str. 326-333.

⁵² N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 179-220.

⁵³ N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 200-201.

sl. 32. Različiti oblici nadvoja na visokim oltarnim ogradama: 1. Šijana kod Pule; 2. Bribir; 3. Crkva sv. Martina u Splitu (foto: A. Z. Alajbeg i A. Milošević).

Zabatna rješenja na visokim oltarnim ogradama sastavljena od dviju kosih greda, kakve sam donio u ovoj raspravi, a koja predstavljaju novu inačicu među takvim liturgijskim instalacijama u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, mogu dopuniti i pojasniti njihovu genezu uz iznošenje logične pretpostavke da je puni zabat s lukom u podanku nastao jednostavnim spajanjem ovih dvaju oblika (sl. 32). Također sam mišljenja da kronološka pitanja u tim raspravama nisu od presudne važnosti jer svi oblici traju istovremeno, a hoće li biti upotrijebljen ovaj ili onaj oblik, vjerujem, ovisi samo o želji i mogućnostima naručitelja. U sva tri slučaja riječ je o interpretaciji i prilagodbama starih antičkih rješenja kojima je upravo zadaća da tako artikuliranom svečanom arhitekturom simbolički doprinesu važnosti događaja koji se pod njima odvijaju. Takvu izvedbu ceremonijalnog ulaza u carev stan u palači u Splitu već smo pokazali, a sličnih rješenja ima i drugdje. Neka od njih prenijeta su i u arhitektonska rješenja u ranome srednjem vijeku, kao što je, primjerice, pretpostavljeni peristil pred ulazom u palatinsku kapelu Karla Velikoga u Aachenu⁵⁴. Primjenjujući takva poznata rješenja u svojim liturgijskim potrebama, uzdignuti zabati i lukovi na oltarnim ogradama u interijerima crkava

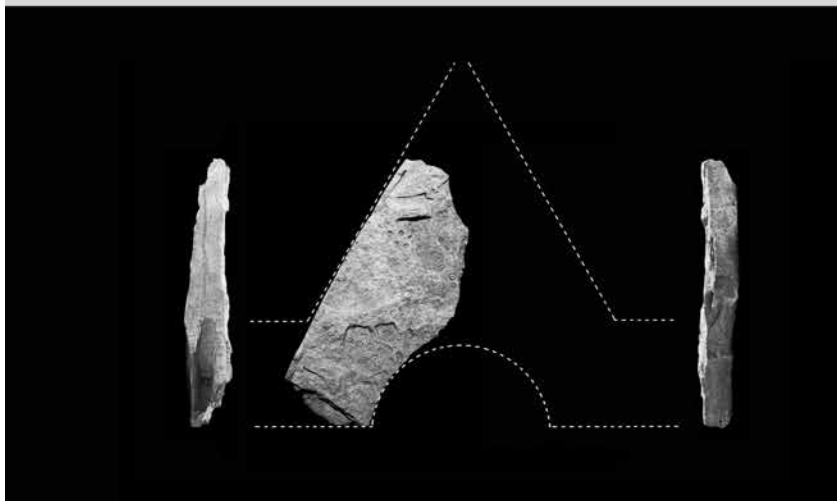
sl. 33. Stranica košare ciborija iz Cortone.

ranoga srednjeg vijeka odreda su postavljeni u osi crkve čime se na isti način stavlja simbolički naglasak vjernicima na neophodan pravac kretanja k najvažnijem i najuzvišenijem dijelu u njoj unutrašnjosti, k svetištu s oltarom u apsidi⁵⁵.

Na kraju imam još jedan mali dodatak. Naime, kada je Nikola Jakšić nedavno pisao svoju studiju o porijeklu zabata dotaknuo se i pitanja njihovoga datiranja. Raspravljajući najstarije moguće primjere, zaključio je da ni jednoga od njih nije moguće datirati prije prvih desetljeća 9. stoljeća. Najstariji kojega je moguće pouz-

⁵⁴ A. MILOŠEVIĆ, *Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, str. 174-175.

⁵⁵ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, str. 183.

sl. 34. Polovica trokutastog zabata s lukom u podanku iz ranosrednjovjekovne crkve u Cisti kod Imotskog (foto: A. Milošević).

dano datirati nosi ime kneza Trpimira (845. – 864.), a nekoliko drugih se može datirati u prvu četvrtinu istoga stoljeća samo na temelju komparativnih stilskih analiza⁵⁶. Slična je situacija

⁵⁶ N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 201-206.

sl. 35. Fragment pluteja iz ranosrednjovjekovne crkve u Cisti kod Imotskog (foto: A. Z. Alajbeg).

i u Italiji gdje mogućnosti za suvisliju raspravu nudi samo primjer plitkoga zabata iz Cortone (sl. 33) na kojemu su perforirane kuke po gornjim plitkim kosim rubovima i natpis u luku s imenom cara Karla, najvjerojatnije Velikoga. Riječ je o neobičnom obliku zabata s vrlo visokim bočnim stranicama, zbog čega je već iznijeto mišljenje prema kojemu se tu radi o stranici manjega ciborija, a ne o zabatu na oltarnoj ogradi, što, svakako, i dalje treba podržavati⁵⁷.

Ovdje, međutim, upozoravam na još jedan nalaz iz Dalmacije koji je u dosadašnjim raspravama ostao po strani. Radi se o gotovo polovici zabata koji je iskopan na Crkvinama u Cisti (sl. 34.1-2), na lokalitetu na kojemu se preslojava nekoliko starokršćanskih i srednjovjekovnih crkava⁵⁸. Fragment je znatno oštećen. S donje strane sačuvan mu je dio lučnog podanka, a s lijeve strane utor za ulaganje bočne (drvene?) grede. Prednjica mu je bila ukrašena pticama, velikim križem rascvjetalih krakova i kružnicama s točkom u sredini.

Ovi sitni ornamenti jedan su od važnih datibilnih elemenata kakve nalazimo i u kasnoantičkoj umjetnosti, no u to doba rijetko su resili

⁵⁷ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, str. 182.

⁵⁸ LJ. GUDELJ, *Crkvine - Cista velika*. Split, 2011, sl. na str. 14.

sl. 36. Ploča ambona iz Brescije i plutej oltarne ograde iz Pavije.

kamenu skulpturu i, čini se, da su uglavnom bili rezervirani za proizvode tzv. „male umjetnosti”, prvenstveno za nakitne predmete i za izrađevine od kosti. Tijekom 7. stoljeća ova kvi ukrasi privremeno nestaju iz upotrebe da bi se ponovno vratili u drugoj polovini 8. i u

ranom 9. stoljeću, kada postaju gotovo zaštitnim znakom, poglavito na onodobnoj skulpturi u sjevernoj Italiji (Cividale, Zuglio, Sesto al Reghena, Sedegliano, Rive d’Arcano), u Istri (Novigrad, San Polo kod Bala), u Dalmaciji (Otok u Sinjskome polju)⁵⁹, a u novije vrijeme uočeni su i na reljefima druge polovine 8. stoljeća u splitskoj katedrali⁶⁰. Ponekad se izvode i na izrađevinama ranokarolinške umjetnosti, poglavito na koštanim relikvijarima, a izvan kronološkog okvira 8. stoljeća sasvim su sporadična pojava.

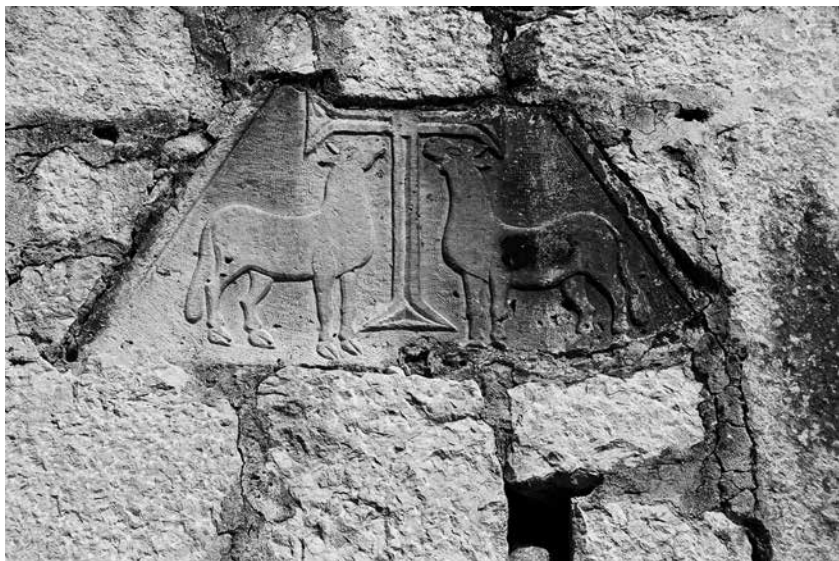
Na istom lokalitetu u Cisti pronađen je još jedan zanimljiv ulomak koji pomaže datiranju i razumijevanju spomenutoga zabata. Riječ je o većem ulomku, najvjerojatnije pluteja (sl. 35), na kojemu su dva nasuprotna pauna isklesana u voluminoznom reljefu, s mnoštvom detalja na

⁵⁹ A. MILOŠEVIĆ, *Arheološki izvori za srednjovjekovnu povijest Cetine*. Doktorski rad, Zadar, 2005. – A. MILOŠEVIĆ, *Arheologija Sinjskoga polja*, str. 122-125.

⁶⁰ I. BASIĆ - M. JURKOVIĆ, Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, Split, 2011, str. 166.

sl. 37. Sakralni građevinski kompleks u Cisti kod Imotskog (foto: A. Z. Alajbeg).

sl. 38. Trokutasti zabati nad vratima starokršćanskih crkava u zaleđu Omiša i na otoku Braču (foto: A. Milošević i V. Kovačić).

pernatom tijelu i kitnjastom repu⁶¹. Sada kada imamo i ovaj ulomak, slaba sačuvanost zabata pokazuje se kao još veći nedostatak. U slučaju da su nam spomenuti zabat i plutej ostali sačuvani u cijelosti, imali bismo u Dalmaciji jedne od najljepših reljefa druge polovine 8. stoljeća, nastalih u stilskome skladu s proizvodima liutprandske renesanse u sjevernoj Italiji, kao što su, primjerice, ploča ambona iz Brescie ili ploča oltarne ograde iz Pavije (sl. 36.1-2). Ovako ostaje samo nedorečeni podatak da je na oltarnoj ogradi u crkvi u Cisti, najvjerojatnije onoj s trolisnim svetištem (sl. 37), u to vrijeme stajao zabat s lukom u podanku, kao jedan od najstarijih primjeraka u europskoj umjetnosti uopće. Ovakav zaključak ponovo aktualizira rano-srednjovjekovnu Hrvatsku kao mogući izvorišni prostor ovog tipa zabata, približno na način kako su to prije više desetljeća pretpostavili, najprije Ćiro Truhelka i potom, kopirajući ga, Julius Baum, a što je Lj. Karaman okarakterizirao kao nagađanje. U konačnici, Ž. Rapanić i N. Jakšić opravdano su podržali mišljenje prve dvojice. Također je i pitanje u kojoj mjeri su na ovakvu srednjovjekovnu formu mogli utjecati i primjerci trokutastih zabata koji su vjerojatno stajali iznad ulaznih vrata starokršćanskih crkava (sl. 38)⁶². Kako god da je bilo, mislim da je bibrski nalaz, kojega sam ovdje pokušao funkcionalno protumačiti, otkriveno vrata u novo, važno istraživačko polje.

⁶¹ LJ. GUDELJ, *Crkvine - Cista velika*, sl. na str. 23.

⁶² J. JELIČIĆ, *Ikonografija ranokršćanske lunete iz Gata, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25*, Split, 1985, str. 15-18.

Ante MILOŠEVIĆ

New type on pre-Romanesque chancel screen gables in Croatia

The article discusses the origin and dating of pre-Romanesque chancel screen arches and gables. The discussion was occasioned by the finding of a stone architrave with obliquely cut endings at Bribir in the hinterland of Šibenik, which can be explained as part of a new type of gable composed of two angled architraves. Attention is also drawn to the numerousness of such findings in Dalmatia when compared to other parts of Europe. The example of a chancel screen gable from Cista, probably the earliest of all, speaks in favour of the idea that this particular element of early medieval liturgical furnishings may have originated in Dalmatia.

Translated: Magdalena Skoblar